

Ked' je dieťa dieťaťu víčkom... alebo o šikanovaní.

*„Konečne je treba akéhosi svetového spiknutia
proti nenávisti a násiliu.
Malo by prestúpiť celé naše ľudské jednanie a zmysľanie.
Univerzálna očista, radikálna konverzia srdca. ”*

- J. Zvěřina., 1970

O šikanovaní nebývalo zvykom vravieť, písať v dobe, ktorá mala povinný optimistický náter. Jedna z lepších podôb súčasnej slobody nám priniesla i právo nazývať veci pravým menom. Šikanovanie sa stalo súčasťou našich úvah o povinnom priestore pre humanizáciu školy, ale i našich konkrétnych ostražitých sledovaní, v ktorých chceme obstáť ako pedagógovia, ktorí sú zárukou toho, že v nám zverenom kolektíve detí nešváry stáby z dôb stredoveku nebudú prežívať.

Podľa odhadov odborníkov asi 20 % - 25 % detí zažije v škole šikanovanie /Řičan P., 1995./ **Teda každé približne štvrté dieťa aspoň raz za život** zväčša bezbranne trpí a mlčí **medzi múrmi, ktoré majú prebúdzat' hlad po vedomostiach, vieru v spravodlivosť.**

Je to je vážny dôvod na to, aby sme sa zamysleli nad tým, či máme dostatočné vedomosti na to, aby sme postrehli, ktoré sú naše „štvrté deti v triede“ a aby sme získali kvalifikovaný a citlivý vhlad do toho, ako riešiť situácie, keď dieťa dieťaťu nie je dieťaťom, ale víčkom...

Škola má plniť nielen svoju vzdelávaciu funkciu, ale i výchovnú, teda akceptovať požiadavky potreby emocionalizácie, axiologizácie, motivácie, socializácie, kreativity, komunikácie, /Zelina M., 1994/. I vzhľadom na to musia byť pedagógovia vnímaví a disponovaní i na to, aby bola pre deti priestorom, ktorý im zaručí dôstojnosť, bezpečnosť, rozvinie ich lepšie ja v najľudskejšom slova zmysle.

Hoci škola rozvíja etickú, náboženskú výchovu, umelecké cítenie, neraz za zatvorenými dverami, stráženými „spolupracujúcim spolužiakom“, či skôr spolupáchatelom, prebiehajú zväčša nekrvavé drámy, o ktorých mlčí trieda, i zahanbovaná obeť.

Pojem „šikanovanie“

patrí do skupiny sociálno - patologických javov, ktoré sa vyznačujú samoučelnou agresivitou. Jeho cieľom je prevaha agresora nad obeťou, prinášajúca pocit nadradenosti.

V tomto duchu L. Lováš podotýka: „V poslednom období sa nahromadili dôvody pre rozšírenie taxonómie základných typov agresie o tretí, **tyranizovanie, teda šikanovanie.** Tento typ agresie nebýva sprevádzaný zlosťou, na rozdiel od afektívnej agresie, ktorú spomínaný autor nazýva aj „horúcou“. Pri tomto šikanovaní, ktoré nazýva „chladnou“ agresiou, ide o správanie, ktorého bezprostredným cieľom je ublíženie, je to prostriedok demonštrovania dominancie a kontroly nad inými.

Slovo šikanovanie, **šikana**, pochádza z francúzskeho slova chicane, čo znamená zlomyselné obťažovanie, týranie, sužovanie, prenasledovanie, byrokratické lpenie na litere predpisov, napríklad voči podriadeným, od ktorých šikanujúci úradníci zbytočne vyžadujú nové a nové potvrdenia a pečiatky, nechávajú ich pre nič za nič čakať, atď.

Charakteristickým prejavom je snaha udržať si nad obeťou moc, ktorá uspokojuje uzurpátora, a to celkom bez ohľadu na prežívanie obeť.

Šikanovanie slúži zväčša ako zastrašovací a donucovací prostriedok voči osobám s nižším postavením, menšou mocou, fyzickou silou, schopnosťou obrany vlastných práv. Je prostriedkom získavania osobných výhod a privilégií, podvedome slúži i na uspokojovanie potrieb rôzne frustrovaných jedincov. Poznačuje medziludské vzťahy povýšenectvom, prejavmi nepriateľstva, krajným egoizmom, psychickou i fyzickou agresivitou, v extrémnom prípade až brutalitou, ktorá môže mať i fatálne následky.

Zväčša sa vyskytuje v sociálnych skupinách a prostredí, ktoré poskytujú priestor na takéto prejavy, v zdravom spoločenstve sa sotva ujme a môže rásť.

Typy šikanovania a jeho výskyt.

*„ Zadržte prosím ! Slovo je aj nôž.
Zmiernite radšej ľahkovážny tón.*

Je slovo nad smrť, slovo nad zákon...“

- M. Válek

Najmiernejšou, ale podceňovanou podobou šikanovania, je jeho verbálna, teda slovná forma - od prezývania, pričom kritériom je stotožnenia sa dieťaťa s prezývkou, napr. chlapec s poruchou reči balbuties, teda koktaním, ktorý sa volá Kerti, môže byť prezývaný Keke. Ďalej to môže byť ponižovanie, opakujúca kritika dieťaťa, neodôvodnené príkazy, systematické používanie panovačného tónu, vysmievanie sa napr. z rodičov spolužiaka. Obeť môže byť nútená oslovovať iných pane, páchatelia ju môžu v rámci zábavy výsmešne napodobňovať.

Pokročilejšou formou je ponižujúce správanie voči obeti, nútenie robiť rôzne úsluhy, nosiť iným tašku, obeti berú veci, desiatu, vyžadujú od nej peniaze, ktoré si neraz za iným účelom pýta od rodičov.

Novšou formou je posluhovanie detí so slabším ekonomickým zázemím prostredníctvom posielania do obchodu za finančnú úhradu. Inokedy nútia deti k rôznym aktivitám - spevu, tancu, môže prísť i k obnažovaniu zväčša na skrytom mieste, napr. na detskom hygienickom zariadení.

Z prejavov brachiálnej, teda fyzickej agresivity to býva rôzne naháňanie, štvchanie, rany, ťahanie za hlavu po triede, kopanie, bitie až mučenie. K brutálnejším prejavom patrí vešanie, dusenie, zamykanie do skrine, prikladanie horúcich predmetov, hrozenie vyhodením z okna, ba zavesenie cez okno, anonymné bitie cez deku, až homosexuálne donucovanie, hoci iba naznačované.

U dievčat je samozrejme menej prejavov fyzickej agresivity, /až na výnimky, Řičan P. však spomína napr. deflorovanie spolužiačky ceruzkou...!/. Agresivita sa zväčša posúva skôr do roviny sociálnej, nekamarátstva s vytipovanou obeťou, jej izolovaním.

Ak sa však dievčina stáva obeťou agresivity, sotva dokáže odolávať fyzickej prevahe agresorov, ak sú nimi chlapci.

Veľmi kruté dôsledky máva šikanovanie tam, kde je obeť nútená k dlhodobému spolužitiu s aktérmi, nemá úniku pred silným hierarchicko-agresívnym postojom, čo môže byť na brigáde, na internáte.

Hoci náš príspevok zameriavame predovšetkým na prostredie školy, šikanovanie sa vyskytuje fakticky vo všetkých typoch sociálnych zoskupení - v rodinách, medzi susedmi, v škole, na internáte, počas základnej vojenskej služby, v nápravno-výchovných ústavoch, i v bežných pracovných kolektívoch.

Škola však býva prvým prostredím, kde aktéri môžu v predstihu upozorniť na seba svojimi sklonmi k asociálnemu správaniu voči rovesníkom. Riešiť uvedené patologické prejavy malých aktérov šikanovania už v tomto iníciaľnom štádiu môže predstavovať jeden z preventívnych prvkov voči pretrvávaniu podobných prejavov v neskoršom období, ktoré môžu eskalovať až v kriminálne činy.

Zastaviť, usmerniť aktéra šikanovania už v školských laviciach znamená spraviť čosi hoci pre jeho budúcich spolupracovníkov, možno manželského partnera, suseda, spolubývajúceho na vojenčine.

Etiológia, kauzalita, prejavy i následky tohto neduhu sú zvyčajne podobné v rôznych sférach medziľudských vzťahov: Poznáme viacero **typov šikanovania**: **-týranie, šikanovanie detí v rodinách** - zväčša sú šikanovaní jedinci citovo závislejší na rodine, mladší súrodenci. K prejavom môže patriť bratie, požičovanie vecí, odstrkovanie súrodenca, znevažovanie, vynechávanie z rodinných aktivít, obmedzovanie napr. i neskôr v nadväzovaní partnerských vzťahov a pod., udržiavanie nezdravej fixácie

na pôvodnú rodinu prostredníctvom citového vydierania a pod. Zväčša na tom majú svoj podiel citovo chudobnejší rodičia, ktorých deti vyrastajú v citovej deprivácii.

-šikanovanie v rámci susedských vzťahov – systematické znepríjemňovanie života susedovi, ohováranie, zlomyselné poznámky, poškodzovanie vecí, obmedzovanie, rušenie súkromia, z prípadových štúdií spomeňme napr. ranné susedovo budenie vyspevovaním zlomyselne vytvorených urážlivých textov cez steny kúpeľne, /mala sa v nich napr. zobúdzajú ako „tučná krava“, pre ktorú má pripravenú dobrú hutmanskú palicu.../ čo pri dlhotrvajúcom pôsobení na susediacu dôchodkyňu viedlo až k psychosomatickým, zdravotným ťažkostiam obeť. Účinnú podľa možnosti až legislatívnu obranu pred týmto druhom pravidelného, psychického týrania nenašla, až sa napokon odsťahovala pre ranné nauzey, vracanie, problémy so srdcom, terapeutizované už aj kardiológom. Aktér sa nezdal ani polícii dosť zaujímavý, ba aj inštitút pre obeť sa vyjadril v tom slova zmysle, že vo vlastnom byte si možno „spievať“ čokoľvek... Obeť sa teda obrátila aj na šamanku, ktorá mala zlého suseda urieknúť, vypočula si magnetofónovú nahrávku s jeho urážlivými piesňami, zarobila, vúdú však asi v našich zemepisných šírkach nefungovalo...

-šikanovanie na školách a internátoch - začína sa prejavovať už v predškolských zariadeniach. Bádateľia ho vymedzujú ako situácie, /Ričan P., 1983/ v ktorých jedno dieťa alebo skupina detí hovorí inému dieťaťu nepekné a nepríjemné veci, bije ho, kope, vyhráža sa mu, zamyká ho v miestnosti a podobne. Tieto incidenty sa môžu často opakovať a pre šikanované dieťa je ťažké, aby sa samo ubránilo. Ako šikanovanie môžu byť označené tiež opakované posmešky alebo nepekné poznámky o rodine.

Detské šikanovanie máva zvyčajne menej vážne dôsledky, býva menej vytrvalé, pripomína skôr štvanicu, je ľahšie možné ho odhaliť, dokázať, i riešiť. Postupujúcim vekom však nadobúdajú tieto asociálne prejavy povahu až mafiánskej zákernosti s prvkami brutality, organizovanosti, zamlčovania.

-šikanovanie na pracovisku, občana úradníkom, zamestnanca nadriadeným, kolegom, nazývané tiež „psychický teror na pracovisku“, „mobing“. Pojem je odvodený z angličtiny, to mob = vulgárne vynadať, vrhnúť sa. O mobingu možno hovoriť až vtedy, keď na postihnutého pracovníka útočí aspoň raz za týždeň aspoň pol roka jedna alebo viac osôb. Pracovní psychológovia usudzujú, že asi 25 % dospelých sa aspoň raz za život stane obeťou psychického teroru na pracovisku. /Huberová B., 1994/

-iniciačné rituály, spojené neraz s krutosťou - môžu byť povinné, tradičné, dôstojné, plniace dôležité socializačné funkcie (obriezka), alebo zvrhnuté, „povinné“, ako napr. zbitie nového väzňa na cele apod.

-šikanovanie počas základnej vojenskej služby - pripomína iniciačný rituál, líši sa však svojím niekoľkokomesačným trvaním. Prejavuje sa verbálnou, až fyzickou agresivitou, fyzickým týraním, ponižovaním, nútením k nezmyselným úkonom, k vysilujúcim cvikom, nedôstojnému posluhovaniu, finančnému, alebo inému vydieraniu, niekedy nastáva plynulý prechod medzi šikanovaním a tvrdým výcvikom. Obeťou rôzneho druhu šikanovania sa počas základnej vojenskej služby stáva fakticky každý druhý vojak. Aktéri si inventár šikanovania neraz prinášajú z predchádzajúcich prostredí - učilíšť, internátov a pod. /Jaššová E., 1998/

-šikanovanie vo väzení - býva zväčša najkrutejšie, môže byť spojené i s vynucovaním homosexuálneho vzťahu, obťažovaním, ponižovaním.

Prejavy a následky šikanovania

*„A do hrobu mi dajte kvietky a motýle,
mal som ich rád...“*

*slová z rozlúčkového listu školáčka,
ktorý v dôsledku šikanovania
spáchal samovraždu strelnou zbraňou...*

Na úvod sme vybrali jeden z najtragickejších dôsledkov šikanovania, ktorý naznačuje, aká dôležitá je kvalifikovaná vnímavosť pedagógov voči týmto sociálno – patologickým prejavom. Takéto fatálne vyústenia bývajú našťastie iba výnimočné.

Opakujúci sa sociálny stres, spočívajúci hoci iba v pokorujúcich situáciách v detskom kolektíve však veľmi negatívne ovplyvňuje duševný stav dieťaťa a môže na ňom zanechať nezmazateľné stopy.

Utrpenie detských obetí je zväčša tiché, nevyslovované, obeť často mlčí, lebo rozprávanie o príkoriach by znížilo jej už i tak zmenšenú sebaúctu.

Na vnímavom rodičovi i pedagógovi zostáva, aby rozpoznal utrpenie. Jedným z prejavov môže byť i nechúť ísť do školy, ranné bolesti brucha, hlavy, zvracanie, nechutenstvo, nepokojný spánok, nočný des, tzv. pavor nocturnus, plačlivosť, alebo výbuchy hnevu.

Dieťaťu chýbajú rôzne veci, pýta si peniaze, ktoré sa strácajú neznámym kanálom, môže mať rôzne neidentifikované modriny. Radšej sa zdržiava doma, alebo vyžaduje odprevádzanie, chodí do triedy posledné, zdržiava sa rado v blízkosti pedagóga. Býva apatické, depresívne, niekedy uvažuje aj o samovražde.

Pre porovnanie s prežívaním dospelého, ktorý je vystavený psychickému teroru na pracovisku - podľa sociálnych psychológov práce približne po pol roku psychického teroru na pracovisku je obeť „načatá“, so všetkými dôsledkami, stráca už obranyschopnosť, reakciám chýba nadhľad, autoregulácia, pracovník sa v dôsledku stresu začína dopúšťať chýb v práci. Švédski odborníci približne 20% samovrážd dospelých pripisujú dôsledkom psychického teroru na pracovisku.

Z niektorých kazuistík vyplýva, že týranie môže mať na obeť fatálne dôsledky ešte v priebehu šikanovania – bol zaznamenaný prípad infarktu počas fyzického šikanovania, kým aktéri sa stále ešte iba bavili...

Prípadové štúdie však vravia i o tom, že obeť v strachu pred vyčíňaním aktérov môže i vyskočiť z okna. Známý je napr. prípad prevalenia brutálneho fyzického šikanovania u českej hradnej stráže, kde tiekla aj krv z rán. Šikanovanie viedlo napokon k dezerciam z vojenčiny, ba i k pobytom na psychiatrii.

Tolko na porovnanie so situáciou medzi dospelými, ktorí predsa zväčša majú šancu brániť sa, poznajú svoje oprávnené chránené záujmy, kým dieťa vystavené útokom, je zväčša bezbranné.

Účastníci šikanovania

Osobnosť detského aktéra šikanovania

*„Prečo je ten človek taký nešťastný,
že je taký zlý?“*

- Z. Matějček

Pri pohľade na detského aktéra šikanovania nám pri značnej dávke psychologickej, pedagogickej vnímavosti nemôže ujsť, že zväčša každý, kto sa správa agresívne je, alebo bol kedysi sám obeťou patologických vzťahov, agresivity, nelásky.

Osobnosť šikanizéra sa utvára počas jeho ontogenetického vývinu, na formovaní sa spolupodieľa mnoho faktorov. Môžu to byť jednak endogénne vplyvy, teda vrodené sklony, ktoré do istej miery môžu mať vplyv na agresivitu človeka v zmysle zvýšenej vznetlivosti, výbuchov hnevu, neschopnosti ovládať vnútorné popudy. To býva spoločnou črtou cholerickej detí, ktoré častejšie prichádzajú do konfrontačných situácií s okolím. S týmito istými dispozíciami však možno vychovať aj zápalistého človeka, ktorý svoju výbušnosť využije prosociálnym spôsobom. Ak však rodičia agresívne výbuchy tolerujú, neusmerňujú, ba možno i pochvália, pravdepodobnosť asociálnych detských prejavov k okoliu môže vzrastať.

D. Goleman (1997) v knihe *Emoční inteligence* v kapitole *Ako vychovať šikanujúceho tyrana* uvádza, že agresivita sa zväčša prenáša z generácie na generáciu. Rodinný život takýchto detí je školou agresivity - rodičia ich vychovávajú s neúprosnou prísnosťou, svojvôľou a oni potom tento model výchovy odovzdávajú ďalej. Nezáleží na

tom, či ide o otca, alebo matku. Takéto deti sú zväčša vychovávané so zvláštnou krutosťou, rodičia prejavujú malý záujem o život detí a vôbec menej si ich všímajú. Deťom poskytujú príklad násilia a agresivity, fyzickej, alebo i citovej a tento obraz si nesú so sebou medzi deti, na ihrisko, medzi rovesníkov, do školy, neskôr sa podľa neho orientujú i v ďalšom živote. Násilie v ich životnom prístupe, modelovanom rodinou, predstavuje prostriedok dosiahnutia cieľa.

Netreba však nutne hodnotiť týchto rodičov ako zlých. Neraz prajú deťom to najlepšie. Nevedome však prejavujú taký postoj, ktorý im kedysi vtisli ich rodičia, vychovávajúci ich podľa okamžitého rozmaru - ak boli zlej nálady, dieťa potrestali obzvlášť kruto, keď boli veselí, boli ochotní dieťaťu odpustiť i závažný priestupok. Trest bol určovaný ani nie tak tým, čo dieťa skutočne vyviedlo, ale skôr tým, ako sa rodič práve cítil. Tak vznikol priamy recept na to, ako vzbudiť v dieťati pocit bezmocnosti, bezcennosti a vyvolať v ňom presvedčenie, že nebezpečenstvo je všade vokol a môže kedykoľvek dopadnúť.

Podobné súvislosti objavil i P. Řičan u aktérov vo veku 13 rokov - ich otcovia mali častejšie agresívnych, chladných, nepriateľských otcov.

Z hľadiska dieťaťa a jeho skúseností so životom v takej rodine sa môže zdať jeho nepriateľský a vzdorný postoj k svetu do určitej miery oprávnený, teda determinovaný jeho rannými skúsenosťami.

Väčšina detských aktérov využíva svoju fyzickú nadradenosť, urastenosť, ktorá ich agresivitu uľahčuje. Tento spôsob sebarealizácie býva častejší u detí, ktorým chýbajú iné možnosti upútania pozornosti, sebaapresadenia inými kvalitami, mávajú užší okruh záujmov. Môžu mať veľa energie, avšak neusmerňovanej, ktorá nachádza svoju kanalizáciu v rôznych pestvách, v agresivite. Na pohľad to bývajú extroverti, s tendenciou pobaviť kolektív aj na úkor iného.

Veľmi často však objavíme v osobnosti šikanizujúceho jedinca príznak **frustrácie, či deprivácie**, ktorý je prekážkou sociálneho vyzrievania. Neraz aktéri šikanovania prostredníctvom šikanovania chcú iba znížiť svoju frustráciu, napätie, a dokážu to len vtedy, keď druhých dráždia, provokujú, zlostia, urážajú. Ide o podvedomý proces, vzhľadom na to nie vždy si musia byť vedomí svojho správania a jeho dopadu na obeť.

Zväčša každá osobnosť s prejavmi brutálnej fyzickej agresivity býva málo rozvinutá. Obvykle má **deficit v oblasti tzv. vyšších citov, najmä etických**. Základom býva neúcta k druhým, **znížená schopnosť empatie**, teda vcítienia sa do prežívania druhého, obeť, alebo jeho úplná absencia, ktorá býva následkom rannej citovej deprivácie.

Problém v prežívaní aktérov začína až vo chvíli, keď je takéto správanie odhalené a náležite sankcionované.

Pri šikanovaní je **úroveň logickej regulácie potlačená** a dominuje zneužívanie fyzickej sily, práva, moci či ďalších výhod, na týranie, trápenie, ponižovanie, znevýhodňovanie iných, čo **môže vyústiť až do trestného činu**.

Medzi detskými šikanizérmi sa častejšie vyskytujú žiaci so zlým prospechom. S tým korešponduje i poznatok z neskoršieho obdobia ontogenézy, z obdobia adolescentného - počas základnej vojenskej služby sa aktérmi stávajú podľa štatistik zväčša **vojaci s nižšou inteligenciou i vzdelaním**:

-skoro 10% nemalo ukončené ani základné vzdelanie

-viac ako 10% páchatel'ov malo ukončené len základné vzdelanie

-70% absolvovalo v civile odborné učilište bez maturity, výraznejšie je zastúpená sociálna skupina vyučených

-strednú školu s maturitou malo len 5 % páchatel'ov

-ani jeden z páchatel'ov nemal vysokoškolské vzdelanie

Nejeden aktér šikanovania v spomínanom prostredí sa však pred súdom neocitá prvý krát - **viac ako 1/3 páchatel'ov bola už v minulosti súdne trestaná pre úmyselné trestné činy**.

Začiatok tejto špirály tkvie však zväčša ešte v školských laviciach, v čase, keď by aktér mal byť „ohýbaný“, keď cerí na obeť ešte iba svoje mliečne zúbky, aby sa z neho nestal dospelý, nebezpečný dravec pre svoje celé okolie.

Účastníci šikanovania Osobnosť obeť šikanovania

*„Miluj svojho blížneho tak,
že ho necháš zmrznúť pod snehom.“*

*- z textu slovenskej
hudobnej skupiny IMT Smile*

Kým aktér šikanovania má pomerne jasne definované črty, tak osobnosť obeť nemožno natoľko jednoznačne vymedziť. Svojím spôsobom sa ňou môže stať ktorékoľvek dieťa, ktoré je v akčnom rádiu šikanizéra. Neraz to môže byť dieťa, ktoré nevie, alebo odmieta s vlkmi vyť. Bývajú to deti, u ktorých aktér nepredpokladá schopnosť odolávať agresivite okolia, typy submisívne, podriaďujúce sa, tichšie, neschopné odporu, agresivity.

Z hľadiska výchovy sa u nich častejšie vyskytuje prehnane ochraňujúci postoj, hyperprotektívny, úzke vzťahy s rodičmi, môžu mať **idealistickejší pohľad na svoje okolie**. Chlapec, ktorý bol doma vedený k slušnosti, úcte, k tomu, že druhým treba pomáhať, ani neočakáva porušovanie etiky vo vzťahu k sebe. O to väčšia však býva jeho citlivosť voči negatívnym, dehonestujúcim postojom. Pre svoju dobrú, mäkkú povahu sa tieto deti môžu stať ľahšie terčom šikanovania, čo môžu veľmi zle prežívať. **Vrátiť násilie násilím nedokážu, keďže s ním nemajú predchádzajúcu skúsenosť, nemajú vypracované modely sebaobrany.**

Bývajú to emocionálne citlivejšie deti, s **nižším skóre dominancie**. Ich **pasivita** je dosť provokujúca, lebo násilníci skúšajú, čo všetko si môžu dovoliť voči obeť. **Nepredpokladá sa u nich odpor pri šikanovaní**, vzoprenie sa, prípadne oznámenie násilností. Ich **povahové vlastnosti** uľahčujú ich ľahší posun do roviny obeť – k predurčujúcim vlastnostiam môže patriť aj **bojazlivosť, nerozhodnosť, plachosť, úzkosť, submisivita**, zvýšený **neuroticizmus**, ťažkosti v sociálnej prispôsobivosti, tréma.

Úlohu tu zohráva i nižšie sebavedomie. Výskum sociálno – patologických javov na stredných vojenských školách ukázal /Jaššová E., Gemzická I., Kupkár M., 1996/, že odmietavejší vzťah k šikanovaniu, nižšiu tolerancie voči jeho prejavom, majú tí žiaci stredných vojenských škôl, ktorých otec má vyššie vzdelanie. Postavenie otca, jeho vzdelanie, prepožičiava synovi vyšší status.

Obeťou šikanovania sa skôr môžu stať jedinci odlišujúci sa od skupiny v smere oboch krajností.

Môžu sa **odlišovať od skupiny aj pozitívnym smerom** - napr. inteligenciou, schopnosťami, vyšším **vzdelaním**, rozhladom, odlišnou hodnotovou orientáciou, čím môžu provokovať menej vyspelých jedincov v sociálnej skupine. Objektom nepriateľstva sa môžu stať pre svoju vyspelosť, ušľachtilosť, alebo nejakú inú prednosť, hoci aj pre závideniahodnú obľubu u učiteľa.

Vyskytujú sa medzi nimi i žiaci **nadaní**, v tejto kombinácii však nemôžu dosahovať špičkový výkon, čo znižuje ich sebavedomie. Stávajú sa objektom šikanovania rozumovo menej vyspelých žiakov, ale dominantných, extrovertných, s agresívnymi sklonmi, emocionálne labilných, s nižšou sociálnou prispôsobivosťou.

Z hľadiska **postavenia v danej sociálnej skupine** sa obeťami stávajú individualisti, teda bez podpory kolektívu, osamelí, bez kamarátov, alebo celkove neobľúbení, na okraji neformálnych skupín, prípadne novo prichádzajúci do kolektívu.

Môžu to byť aj jedinci podpriemerní, odlišujúci sa napr. vzhľadom, pomalším psychomotorickým tempom, poruchou reči, fyzickou slabosťou, neobratnosťou, tzv. lenivosťou, nešikovnosťou.

Zodpovednosť prizeraúcich, tolerantných voči šikanovaniu

*„Nebojte sa nepriateľov,
v najhoršom vás môžu zabiť.“*

*Nebojte sa priateľov,
v najhoršom vás môžu zradiť.*

*Bojte sa však ľahostajných,
pretože s ich prizieraním
a tichým súhlasom
sa deje vražda i zrada."*

- B. Jasenski

Ak vravíme o šikanovaní, zväčša si predstavíme iba dvoch účastníkov – aktéra a obeť. Podstatnú úlohu tu však zohráva i tretia skupina - prizierajúci. Sú to tí, ktorí majú vedomie o tom, čo sa deje, sú však z rôznych dôvodov k tomuto ponižujúcemu správaniu voči blížnemu aspoň navonok ľahostajní, čím sa vlastne stávajú **pasívnymi spoluúčastníkmi**.

Táto mlčanlivá tolerancia sa môže prejavovať i u detí, ktoré si takto vykupujú svoju bezpečnosť, hoci nesúhlasia s danými prejavmi. A potom sú to tí, ktorí jednoducho súhlasia s aktérmi, hoci zatiaľ sa zdráhajú „priložiť ruku k dielu“.

Toto solidárne mlčanie pomáha udržiavať v skupine sociálno-patologickú atmosféru - žalovanie sa trestá.

Amorálny princíp mlčania hrá svoju rolu pri šikanovaní i neskôr, môže mať až podobu rituálnej dedičnosti, známej z praktík organizovaného zločinu. Napr. na vojenčine, kde aktívny, svedomitý vojak, ktorý ohlásí takéto asociálne praktiky, nesie pečať tzv. bonzáka.

Súhlasiť so skupinou, nepriečiť sa, takzvané „zapadnúť do kolektívu“, býva vlastnosťou konformných jedincov, s nejasnou vlastnou hierarchiou hodnôt, so slabšie vyvinutou individualitou. Je i vecou sebavedomia, či má človek i v malom detskom vydaní odvahu povedať svoj názor na konanie väčšiny, s ktorou nesúhlasí, či má vybudované jasné princípy morálky, svedomia, aby vedel jasne a striktno rozlíšiť, čo je sociálne správanie, láska k blížnemu, a čo je jej opak, čo je vlčie. V zorientovaní sa v základných ľudských postojoch a hodnotách by mal deťom pomôcť i pedagóg, rodič. Môže vytvoriť s deťmi modelové situácie, hry, v ktorých je ocenená rytierskosť, pomoc mladším, slabším, prehlbovať v nich empatiu, schopnosť súcítia.

Ako riešiť situácie šikanovania?

*„ Hoci sme ešte iní
odpusť nám naše viny.
Aj my sme dietky zeme.
A v zemi čertík drieme.
Odpusť nám jeho viny...“*

- Milan Rúfus

Ak sa dozvieme o šikanovaní a rozhodneme sa ho neodkladne rýchlo riešiť, môžeme niekedy v rámci horlivosti narobiť viac škody, ako osohu.

Zväčša trvá dlho, kým sa šikanovanie prevalí. U tohto druhu asociálneho správania býva vysoké riziko utajovania, strachu pred žalovaním, za ktoré môžu hroziť ďalšie, možno ešte tvrdšie sankcie zo strany aktérov. Často sú k tomuto mlčaniu nútení i rodičia, ktorí sa síce o takýchto situáciách napokon predsa len dozvedia, ale deti si neželajú, aby sa vec oznámila a riešila.

Niektoré prejavy, ktoré učiteľ postrehne, môžu však byť i náhodným prejavom agresivity, alebo odplatou za iné príkoria, napr. väčší chlapci sú pri obede agresívni voči menšiemu spolužiakovi, učiteľ to striktnie rieši potrestaním silnejších, bez toho, aby si overil, že napr. mladší pôvodne napľul chlapcom do polievky...

V prvej fáze riešenia sa snažíme diskkrétne si overiť informácie z čo najväčšieho množstva zdrojov, porovnáme svoje postrehy s názorom iných dospelých -

pedagógov, rodičov. Je optimálne **prizvať na pomoc i psychológa, výchovného poradcu**, ktorí by mali mať problematiku postupu pri rušení týchto problémov nastudovanú.

Potom sa **diskrétno porozprávame so žiakom, ktorý je obeťou** šikanovania. Mali by sme vzbudiť u neho dôveru, ktorú nesmieme sklamať. **Ubezpečíme ho, že nepodnikneme nič bez jeho súhlasu a vedomia**. Musí mať istotu, že jeho trápenie nezväčšíme nešetrným zverejňovaním krívd, ktorých sa voči nemu dopúšťajú. Uistíme ho, že budeme konať v súlade s jeho predstavami a spýtame sa, v čom si predstavuje našu pomoc.

Obeť často trvá na diskretnosti a na pohľad možno paradoxne aj odmieta chrániť svoje oprávnené záujmy i vlastnú dôstojnosť. Svojím spôsobom tu my preberáme zodpovednosť za to, čo sme sa dozvedeli a stali by sme sa spolupáchateľmi, ak by sme mlčali na základe želania obete. Nezabúdajme, že obeťou sa stáva práve ten, u koho aktéri inštinktívne očakávajú práve tento druh bezmocnosti. Z bludného kruhu submisívneho správania ju neraz musíme práve my vytrhnúť. I v tom by mala spočívať naša pomoc.

Potom sa **bez oznámenia zdroja našich informácií**, či sú to rodičia, alebo obeť, **porozprávame tiež veľmi diskretno so svedkami**. Apelujme na ich morálne cítenie, snažíme sa odbúrať falošnú a škodlivú solidaritu s aktérmi šikanovania. Snažme sa zistiť, čo sa stalo, čo tomu predchádzalo, kto u toho bol, ako sa správal, čo vravel, ako konal, ako dlho to už trvá. Najprv zisťujme tieto skutočnosti v individuálnych rozhovoroch, aby sme zistili, či sú výpovede svedkov kompatibilné a v ďalšej fáze môžeme svedkov skonfrontovať.

Samozrejme musíme pripustiť, že niektorí svedkovia môžu z rôznych dôvodov mlčať, tzv. nežalovať, preto by sme mali využiť niektoré nám už známe skutočnosti, aby sme získali vierohodnú odpoveď. Napr. sa môžeme spýtať: „*Nevieš, prečo kopol Jano Ferka? Alebo do neho viac kopal Ďuro?* “

Ďalšou fázou, keď už máme viacero skutočností zistených, prípadne aj dodatočne zapísaných, je **rozhovor s aktérmi šikanovania**. Môžu sa snažiť zľahčovať situáciu, vraviac, že šlo len o hru, zábavu. Niekedy stačí i rozhovor s aktérmi, pri ktorom im vysvetlíme škodlivosť ich správania, snažíme sa vysvetliť im ich konanie z nášho zorného ohľa, vedieme ich k empatii. Zároveň im vysvetlíme možné sankcie, ktoré by z prípadného opakovania agresivity voči spolužiakom mohli hroziť. Myslíme i na to, že **kritizujeme správanie, nie dieťa**. V závere by sme mali vyjadriť vieru, že agresívny žiak je schopný získať vhlad do svojho správania a možno dokonca pomôže učiteľovi zlepšiť v triede atmosféru a v budúcnosti bude učiteľovi nápomocný. Možno sa práve nám podarí úspech Makarenkovského typu, ktorý malému asociálovi zveril peniaze kolónie - šokovaný nečakanou dôverou úlohu splnil.

Samozrejme musíme pripustiť i to, že pri čo ako veľkej snahe nemusíme dospieť k vierohodnému výsledku vyšetrovania, napr. dvaja chlapci bijú menšieho bez svedkov, čím ich asociálne správanie môže byť ťažko dokázateľné. V tom prípade nám zostáva aspoň vytvoriť diskretné opatrenia, aby sme pre obeť vytvorili bezpečné podmienky v našej triede a informácie si ponecháme pre ďalšiu vhodnú príležitosť.

Veľkou chybou je začať riešiť prípad šikanovania pred celou triedou, čo je pre obeť iba ďalším príkorím. Veľmi pravdepodobne zo strachu a z hanby poprie celú situáciu, zľahčí, ju, čím sa jej postavenie v triede ešte viac zhorší a pre aktérov je to svojím spôsobom víťazstvo - stali sa opäť zaujímavými pred celou triedou, trieda sa možno opäť baví podľa ich scenára a obeť zažíva iba ďalšiu potupu.

Napr. učiteľ vystúpi pred triedou a oznámi žiakom, že v ich triede sa vyskytlo šikanovanie, boli sa sťažovať Jankovi rodičia. Popíše príkoria, ktorých sa voči nemu dopúšťali, na čo aktéri môžu reagovať tým, že to bola iba hra. Skrúšená detská obeť zo strachu vyjadří súhlas, mlčí, možno sa pokúsi aj usmiať pre istotu. Učiteľ požiadala, aby Janka viac neštuchala, nebrali mu desiati... považuje vec za vybavenú... Po jeho odchode z triedy však môže nastať zábava na úkor obeti, ktorá sa takto pekne vyfarbila a šikanovanie môže nadobudnúť novú formu...

Hoci sa k obeti nesnažíme správať protektívne, zvýšene ju ochraňujúc, berieme do úvahy jej psychický stav, strach a umožníme jej napr. vo fáze vyšetrovania odísť zo

školy skôr, alebo v najzávažnejších prípadoch po dohode s pedagógmi jej umožníme niekoľko dní neprísť do školy vôbec, kým nezaručíme bezpečnosť a odstránenie hrozby fyzického, alebo psychického teroru.

Preloženie obeť na inú školu býva častým riešením, avšak z morálneho hľadiska to nie je vhodné. Obeť, spolužiaci i aktéri musia nadobudnúť presvedčenie, že zlo je potrestané, vyriešené. Preloženie je predsa druhom trestu, ktorý patrí aktérovi a nie obeť. Navyše, nedá sa vylúčiť, že na novú školu príde echo v podobe úniku informácií o tom, kto vlastne prichádza a obeť sa môže tým dostať do ďalšej nemilej situácie - scenár v prípade prítomnosti ďalších asociálov na novej škole sa môže zopakovať. Pre porovnanie, ak sa šikanovanie vo vojenských kolektívach vyriešilo zdanlivou ochranou obeť, alebo tzv. bonzáka jeho preložením k inému útvaru, neraz prichádzal k novému útvaru už s diskretným označením „b“, čím bolo jeho postavenie v kolektíve niekedy už vopred determinované /Černoch F., 1997/. Nemožno vylúčiť fungovanie takéhoto mechanizmu aj v nižšom veku.

Ak však v dôsledku šikanovania prišlo k fyzickému zraneniu, požiadame o posúdenie lekára. Ak zostali na tele stopy – modriny, škrabance, prípadne šrám na krku po „vešaní“, /čo sa žiaľ, tiež stáva/, spravíme fotodokumentáciu. V prípade takýchto vážnych ublížení sa však už obraciame na políciu. Nesmieme však zabudnúť na to, že držíme po celý čas nad detskou obeťou patronát, sledujeme ho, komunikujeme s ním, podporujeme ho a chránime, keďže dieťa jednoducho na rozdiel od dospelého nemôže dať výpoveď tam, kde je situácia preň neúnosná, škodlivá, patologická. Zodpovednosť za jeho bezpečie patrí dospelým, ktorí by mali byť jej zárukou, tak, ako im to ukladá Charta práv dieťaťa.

PhDr. Eva Jaššová, Ústav politických vied SAV

Použitá literatúra

Zvěřina, J.: Charta 77, Bratislava, archa 1990, ISBN 80-90006422-1-X

Fromm, E.: Lidské srdce, Edícia Český klub, Praha 1996

Zelina, M.: Stratégie a metódy rozvoja osobnosti, dieťaťa, Bratislava, IRIS, 1994, ISBN 80-967013-4-7

Řičan, P.: Agresivita a šikana mezi dětmi, Praha, Portál, 1995, ISBN

Huberová, B.: Psychický teror na pracovisku, Martin, Neografie, 1994, ISBN 80-85186-61-6

Jaššová, E.: Ako nebyť šikanovaný, MO SR, VEDA, Bratislava 1998, ISBN 80-88842-15-8

Goleman, D.: (1997) Emoční inteligence, Columbus, Praha, 1995, ISBN 80-85928-48-5

Jaššová, E., Gemzická, I., Kupkár, M.: Príčiny a prevencia sociálno – patologických javov žiakov stredných vojenských škôl, in : Retrospektíva, realita a perspektíva psychológie na Slovensku, SPS pri SAV, Bratislava 1996, ISBN 80-85697-50-5

Černoch, F. a kol.: Šikaně stop, MO ČR, AVIS, 1997, ISBN 80-86049-14-0

Lovaš, L.: Agresivita, In: Výrost, J., Slameník, I.: Sociálna psychológia, Praha, ISV, 1997, s. 315 - 337

Kolář, M.: Skrytý svět šikanování ve školách, Portál, Praha 1997, ISBN 80-7178-123-1